

KAPITTEL 21

Samfunnsnytte og fagforeninger

Knut Kjeldstadli

Tanken om «samfunnsuniversitetet» er en tredje modell for universitetene, som kan overskride svakheter både i den klassiske «åndelige» Humboldt-modellen og den fortjenesteorienterte markedsmodellen. En slik modell må bæres fram av sosiale og politiske aktører. I realiseringen av en slik tredje modell må fagforeningene ha en sentral rolle.

To utilstrekkelige universitetsmodeller

Tendensen blant de 18 000 institusjonene i verden som bærer navn av universitet, går mot større innslag av marked. Denne kommersialiseringen kommer til uttrykk i utdanning – som betaling av studieavgifter, prioritering av fag og emner som er salgbare, sterk markedsføring av utdanning til betalingsdyktige studenter fra utlandet. «Markedifiseringen» ytrer seg også i

forskning – som ekstern betaling av professorater, eksklusivt samarbeid med privat kapital, omdanning av universitetsvirksomhet til egne kommersielle enheter. Under denne modellen ligger dels en tanke om at universitetene står i en overlevelseskamp i en global konkurranse, dels en innsnevret utilitarisme, der nytte settes lik fortjeneste.¹

Den kritiske opposisjonen ved institusjonene ser de problematiske sidene ved denne utviklingen. Men hva er alternativet? Mange holder fram den klassiske Humboldt-modellen, navngitt etter Wilhelm von Humboldt, som var med på å grunnlegge Universitetet i Berlin i 1810. Den dannet norm for vestlige universiteter i det 19. og langt inn i det 20. hundreåret.

Summarisk sagt: Universitetene skulle stå for vitenskap og for dannelse. De vitenskapelig ansatte skulle ha *Lehrfreiheit*, rett til å ta opp de temaer de ønsket. Studentene skulle ha *Lernfreiheit*, rett til å velge og legge opp sitt studium. Undervisningen skulle ha tett forbindelse til forskning, det være seg i laboratoriet eller på seminaret. For å sikre disse prinsippene skulle academia være et «elfenbeinstårn», ment i positiv forstand, en institusjon som var avsondret fra press fra samfunnet. Argumentene har vesentlig vært fire:

- Vitenskapen og kunnskapen har sin egen verdi.
- Vitenskapelig praksis er karakterdannende; en blir et bedre menneske.
- Universitetene, med vekt på empirisk kunnskap og logisk resonnement, kan være inspirasjon og normgiver for samfunnet.
- Grunnforskning, «rein» kunnskap, kan vise seg å bli anvendt på et seinere tidspunkt.

Mange vitenskapsfolk har sans for denne modellen – ikke minst som motsats til markedsmodellen. Men det kan også rettes kritiske innvendinger: I hvilken grad har det faktisk funnes institusjoner som har vært organisert etter Humboldt-prinsipper? Eksempelvis stammer seminaret som undervisningsform og forskeropplæring fra en tid etter Humboldt. I beste fall utgjør Humboldt en regulativ idé.

Akademikere har heller ikke generelt utvist de positive egenskapene som de hevdes å ha. Historien viser mange eksempler på akademikerengasjement i de mest menneskefiendtlige foretak. Akademikere har ingen moralsk forrang, intet privilegium verken når det gjelder å formulere mål eller å ha styrke til å forfølge dem. Det vi kanskje kan undersøke best, er hvilke midler som fører fram til et visst mål.

Gitt de enorme utfordringene kloden og et samfunn som det norske står overfor, er det tilstrekkelig å si at enhver kunnskap har sin egen verdi. Hvordan kan vi håndtere klima og miljø, befolkningsvekst og migrasjon, enorme sosiale ulikheter og utfordringene til samfunnsmessig kohesjon, osv.? Hvis vi ikke tar opp disse spørsmålene, svikter vi ikke da kloden og samfunnet?

Akademikere må unngå å havne i en argumentasjon som kan likne adelens nostalgi, om at alt var så mye bedre før og om kravet de har på særrettigheter. Det tales ofte om den nysgjerrighetsdrevne forskningen. Vel og bra. Men hvordan kan vi argumentere for at andre via skattene skal bidra til at vi får tilfredsstilt nysgjerrigheten? Kan vår nysgjerrighet stå som et tilstrekkelig tungt argument?

Universitetene har ikke lenger, om noen gang, en sjølsagt og usårlig plass i samfunnet. Prestisjen er svakere, kan det synes. Kunnskap feies til side av politikere og andre. Data hentes oftere fra andre kilder, som ulike operatører på internett. Bevilgningene er til dels knappe. Noen fag, som kjønnsforskning, kan bli truet.

Vi må spørre oss: Hvis det kommer til en konfrontasjon, har da universitetene venner og allierte? Vil noen stå opp for universitetene? Spesielt prekært kan det bli dersom det er slik som vi programmatisk har hevdet, at sann vitenskap bare har verdi for seg sjøl. Hvis det er få miljøer og grupper som opplever våre sysler som relevante, hvorfor skal de støtte oss, det være seg med hensyn til bevilginger eller motstand mot politiske angrep, som i Ungarn eller USA?

Disse overveielserne fører for det første til behovet for en modell med et program som overskrider både markeds- og Humboldt-modellene. Og dernest må vi resonnerer om hvem som kan føre denne fram.

Samfunnsuniversitetet – et tredje standpunkt

En tredje regulativ idé kan kalles samfunnsuniversitetet, det samfunnsmessig forpliktete og engasjerte universitetet. På engelsk taler en om *the public university*, et begrep som foruten å romme offentlig eie, impliserer å betjene allmennheten.

Verdigrunnlaget tilsier at virksomheten ikke bare kan drives til glede for forskerens person. Grunnlaget er en opplyst nytte-tenking, opplyst både ved at nytte forstås i videste mening, og ved at en ikke har for kort tidsperspektiv og krever umiddelbare resultater. Økonomisk innovasjon og fortjeneste blir ikke det overordnede. Det blir bare ett spesialtilfelle av en breiere forstått sosial nytte.

Forskningens agenda er fortsatt grunnforskning. Men valget står ikke mellom grunnforskning eller anvendt forskning, eventuelt på oppdrag. I tillegg til den klassiske, internvitenskapelig drevne forskningen skal det være rom for det som er kalt strategisk grunnforskning. Denne innebærer at forskerne fortsatt stiller spørsmålene, og at svarene sjølsagt ikke er gitt. Men

spørsmålene stilles innafor en viss problemhorisont, som la oss si klima eller migrasjon. Kunnskapen skal også være offentlig, allment tilgjengelig. Sannheten kjenner ingen eiendomsrett.

En klar oppgave er sjølsagt å videreføre det universiteter og høyskoler allerede gjør – å utdanne dyktige fagfolk i ulike samfunnsområder, det være seg bygningsingeniører, tolker eller jurister.

Den indre organiseringen av institusjonene bør være demokrati på alle nivåer. Virksomheten bør hvile på de ansatte, på deres kunnskaper og ferdigheter, ikke på et managerstyre som trer programmer ned over hodene på folk. I tanken om aktivitet som basis ligger også et ønske om at folk begrunner sine prosjekter og kan diskutere dem ut fra et bredt nyttebegrep.

Organisasjonsformen må sikre en institusjonell autonomi. Universitetene bør inngå en samfunns*kontrakt*, der to størrelser – universitetene og samfunnet omkring – forhandler om hva denne kontrakten skal innebære. Dette begrepet er etter mitt skjønn bedre enn tanken om et samfunns*oppdrag*, som jo impliserer at samfunnet kan diktere via kommando eller kjøp av tjenester. Konkret betyr dette at institusjonene bør ha samme status som nå, altså et forvaltningsorgan med særskilte fullmakter. I finansieringen bør det inngå en høy andel grunnfinansiering og tilsvarende en lav andel markedsfinansiering. Dessuten skal det være en politisk-strategisk del, som fastlegges i en styringsdialog mellom institusjonen og departementet. For eksempel kan et universitet eller høyskole ta på seg en viss utdanning, mot å få denne sikret økonomisk. Tanken bak er at finansiering skal skje i frihet og forhandling.

Å være autonom er ikke å eksistere i isolat. Tvert imot vil et samfunnsuniversitet søke kontakt med omverdenen. Det eksisterer i dag ulike forbindelser til næringslivet. Tilsvarende bør institusjonene åpne seg mot det sivile samfunnet. Konkret kan en tenke seg en utbygging av kontaktfora der de folkelige

organisasjonene, som fagbevegelsen, deltar. Formålet er ikke diktat av forskning, men å få tak i hvilke behov for kunnskap som foreligger. Det betyr å tenke gjennom om universitetenes «tredje oppgave» – formidling – kan gjøres mer systematisk. Et mulig tiltak er å legge tyngre vekt på formidling ved bedømming av søkere til vitenskapelige stillinger.

Som nevnt vil et samfunnsuniversitet anse markedsdrevet virksomhet som et særtilfelle av sosial nytte. Hvis det skjer en ukontrollert kommersialisering på flere områder, er universitetene i trøbbel. Som ett mottiltak kan det opprettes registre, der alle samarbeidsavtaler med eksterne aktører blir registrert og er tilgjengelig for offentligheten. Et slikt register må svare på: Hvem har en avtale med? Hvilke klausuler er med i avtalen? Har noen eksklusiv bruksrett til resultatene? Har personalet økonomiske egeninteresser? Når offentligheten har adgang, kan ordningene diskuteres og bedømmes.

Et annet tiltak for å kontrollere markedifisering er å ha en politikk overfor ulike former for økonomiske gaver som gis fra eksterne aktører. For et par år sia var ni professorater i maritime fag i Norge finansiert av rederinæringen. Hvor uavhengig er en i en slik stilling? Stundom gis midler til slike stillinger med en tidsbegrensning og en forventning om at institusjonen sjøl skal overta finansieringen deretter. Gaver styrer da inn i framtida. Om midler gis med en klausul om at det skal forskes på svært definerte temaer, som en spesiell sykdom, kan institusjonene miste sin egen prioritering. Å si konsekvent nei til alle slike gaver ville være prippent. Men de bør mottas med *no strings attached*.

Dersom et program for et slikt universitet skal kunne realiseres, trengs krefter både utafør og innafør akademia – ansatte i ulike kategorier, studentene og den allmenne opinion. I arbeidet for et universitet styrt av faglige og sosiale hensyn, ikke av for-tjeneste, spiller ikke minst fagforeningene en rolle.

Fagforeningene

Det er de som føler seg hevet over matstrev og materialisme, som ser akademikere som en edlere kategori enn andre. Til dem kan det høve med noen ord fra Gustav Natvig-Pedersen i 1934, DNA-medlem, lektor og seinere stortingspresident:

Vi må altså snarest mulig frigjøre oss fra den gamle illusjon at lønsspørsmål og andre vitale økonomiske spørsmål i framtiden vil bli avgjort på et vesentlig annet grunnlag for slike fine folk som oss end for vanlige lønsmottakere.

Videre sa han:

Vi er rett og slett lønsmottakere og må som alle lønnstakere være budd på selv å hevde våre krav. Vi er lønsmottakere hos den sterkeste arbeidsgiver, staten. Derfor trenger vi en særlig sterk organisasjon, en klar linje, bedre samhold om organisasjonen skal makte denne oppgave.

Også i dag har universitetsansatte rimelige og reinhårige krav om lønn og om anstendige arbeidsvilkår. Ikke minst trenger de mange som er ansatt i midlertidige stillinger, støtte fra sterke fagforeninger. Det gjelder folk i alle stillingskategorier – fra stipendiater og prosjektansatte, administrativt personell, til ansatte på IT-seksjoner og andre tekniske avdelinger.

Nå følger fagforeningene ulik lønnspolitikk. NTL-foreningen ved UiO har fulgt en solidaritetslinje, der alle kategorier sikres utvikling. «Lik lønn for likt arbeid» betyr å holde fast ved de sentrale, felles forhandlingene og ikke la de lokale pottene og individuelle tillegg vokse urimelig. Det betyr også å heve alle over kategorien «lavtlønte» (lønnstrinn 40). Det betyr at det ikke skal bli et lønnsgap etter kjønn. Det betyr at ledere ved UiO, som

har hatt den desidert beste lønnsutviklingen de siste åra, kan klare seg med mer beskjedne tillegg, til gode for eksempel for konsulenter og rådgivere. Og det betyr at det ikke skal bli skeivheter innad i en kategori, som professorene, hvor noen ses som stjerner av ledelsen, og får tillegg på 150 000 til 200 000, mens andre ikke får noe. I Oslo sa én av foreningene ved en lokal forhandling at det ville være «gøy» dersom den fikk drevet gjennom et krav om at noen skulle ha lønnstrinn 100. Glimrende forskning er sjølsagt et tungt argument. Men alle deler av vår samfunnskontrakt, også formidling og deltaking i det offentlige ordskiftet og utvikling av gode læringsmiljøer, skal oppfylles – og honoreres.

Om noen kategorier og individer sleper merkbart etter, fører dette både bokstavelig og billedlig til at de føler seg mindre verdt, ja mindreverdige. En lønnsstruktur med mindre forskjeller legger trolig grunnen for godt klima og samarbeid ved institusjonen. Inntekten din skal være en lønn for utført arbeid, ikke en belønning mer eller mindre vilkårlig tildelt.

Kampen for brukbare kår er nødvendigvis en hovedsak for fagbevegelsen. Men i tillegg kan foreningene ha en viktig oppgave i å bygge bru mellom akademia og samfunnet ellers, spesielt fagbevegelsen og arbeidslivet. De er praktiske iverksettere av den kontakten som inngår i modellen om et samfunnsuniversitet. Fagforeningene på universiteter kan føre fram synspunkter innad i de forbundene og hovedsammenslutningene de tilhører – Akademikerne, Parat, Unio og LO (med Norsk Tjenestemannslag). I varierende grad kan de gjennom denne kanalen påvirke sammenslutningenes forsknings- og utdanningspolitikk, og også nå politiske partier.

Disse betraktningene gjelder mer eller mindre alle fagforeningene. Men foreningene har ulikt faglig-politisk og allmennpolitisk preg. Den ene grunntypen er profesjonsforeningene organisert i den sammenslutningen som heter Akademikerne. Det er en organisering med grunnlag i utdanning og fag, med

blant annet jurister, leger og statsvitere. En styrke ved denne typen er at den kan tilby et etterutdanningstilbud, som gjør at også folk som ikke er i vitenskapelige stillinger, kan holde seg à jour med faget. Fagforeningene bidrar til at de vedlikeholder en identitet som fagmenneske. Problemet med Akademikerne, i det minste sett fra LOs side, er at den kjører en høytlønnslinje. Da blir det mindre til andre. Høytlønnslinja svekker også det som har vært et norsk konkurransefortrinn globalt, en etter måten sammenpresset lønnskala med nokså høy inntekt i de lavere trinnene og etter måten lav inntekt for de mest høylønte. Det har betydd at norsk arbeids- og næringsliv har hatt tilgang til for eksempel sivilingeniører til overkommelige priser.

Den neste sammenslutningen, Forskerforbundet, har noen av de samme trekkene som Akademikerne når det gjelder lønnspolitikk, men den har vært enig med Tjenestemannslaget i universitetsdemokratiske saker. Forbundet kan gi et dobbelt inntrykk av å organisere ut fra både en profesjons- og en fagforeningsmodell. Det heter for eksempel både at «vi er bibliotekarenes fagforbund», og at organisasjonen vil «fremme bibliotekarene som profesjon i arbeidsmarkedet». Hvor bevisst denne dobbeltheten er, er uvisst. Men uansett, her skiller Forskerforbundet seg fra Norsk Tjenestemannslag.

Denne tredje foreningen er altså en fagforening, der ansettelsesforholdet og ikke utdanning og fag er grunnlaget. Med et begrep fra fagbevegelsens historie kan en si at NTL organiserer som et industriforbund, med andre ord at alle som har samme arbeidsgiver, er organisert sammen. Så – hva er spesielt med Tjenestemannslaget? Jeg bør si at framstillingen her kan være farget av egne opplevelser og synspunkter. Jeg var i noen år fram til 2018 styremedlem i Norsk Tjenestemannslags forening ved Universitetet i Oslo.

NTL er den eneste foreningen som søker å organisere *alle* stillingskategorier – teknisk personale, administrasjon, studenter

og vitenskapelig ansatte. Medlemskapet åpner for innsikter i situasjonen til de andre kategoriene. Det gir en lokal styrke og bidrar til å hindre at grupper spilles ut mot hverandre. En kan tenke at en forening med så sammensatt medlemsgrunnlag havner i en spagat. Men den har hatt styrke til å unngå et slik sprik. For dem som tenker at behovet for lønnstakersolidaritet ikke blir mindre, men større framover, er denne sammensatte medlemsbasen et tungt argument. Universitetene har som nevnt sannelig sin andel av midlertidig ansatte; «prekariatet» er ikke så fjernt. Og vitenskapelig ansatte er ikke lenger en embetsmannskaste; vi er arbeidstakere som andre, om enn med det privilegiet å kunne holde på med virksomhet styrt av egen nysgjerrighet i deler av arbeidstida.

Videre har academia interesse av støtte utenfra. Og her er landets største arbeidstakerorganisasjon, LO, en hovedaktør. Gjennom medlemskapet i NTL har universitets- og høyskoleforeningene tilgang til LO og kan være med på å forme politikken for forskning og høyere utdanning. Du kan få brukt din kyndighet.

Foreningene har holdt fanen høyt i avgjørende prinsipp saker. I 2005 pågikk en lang og hard strid om lov om høyere utdanning. Vi vant da tre seirer. Loven slo fast retten til å velge ledere, at universitetene ikke skulle bli halvkommerielle stiftelser, og at det ikke skal tas studieavgifter. Her var NTL-foreningen i Oslo helt sentral, ja ledende i å organisere motstanden – ikke til forkleinselse for akademikeroppøpet Vox Academica og andre. Og NTL-foreninger ved andre læresteder fulgte opp.² Og et av de klareste støtteinnleggene på det største mobiliseringsmøtet i Aulaen kom fra LOs nestleder Finn Erik Thoresen.

Den samme organiserende rollen spilte NTL ved UiO våren 2016. Stortinget skulle debattere hva slags ledelse universiteter og høyskoler skal ha. NTL-foreningen ved UiO svarte med en aksjon for retten til å velge rektorer. Den samlet på vel én uke

i pinsetida i alt 2600 underskrifter fra ansatte, et pent resultat på knapp tid. Nå førte ikke aksjonen fram, trass i støtte fra LO. Arbeiderpartiet støttet den borgerlige regjeringen i å prioritere ansatte, ikke valgte ledere.

Hvorfor er striden om universitetet viktig? Og hvorfor spiller det en rolle hvilke aktører som er aktive? Francis Bacon, den engelske 1500-tallsfilosofen, gir ett svar – at vi trenger kunnskap «for å lindre menneskelivets lidelser». Om en forstår utsagnet både bokstavelig og metaforisk, er det dette det dreier seg om.

Noter

- 1 I boka *Akademisk kapitalisme* (2010) har jeg søkt å diskutere drivkreftene bak kommersialiseringen.
- 2 Undertegnede var i 2005 med i aksjonsutvalget, den gang som representant for ATTAC, og hadde da god tilgang til de ulike deltakernes innsats.

Referanser

Kjeldstadli, K. (2010) *Akademisk kapitalisme*. Oslo: Res Publica.